

ISLOM TASAVVUFIDA “TAJALLIY” TUSHUNCHASI

Raximov Xolmurod Majitovich

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

КОНЦЕПЦИЯ «ТАДЖАЛЛИ» В ИСЛАМСКОЙ СУФИИ

Рахимов Холмурод Мажитович

Базовый докторант Бухарского государственного
университета

THE CONCEPT OF «TAJALLI» IN ISLAMIC SUFRISM

Rakhimov Kholmurod Mazhitovich

Doctoral student of Bukhara State University

E-mail:

[raximovxolmurod697@gmail.
com](mailto:raximovxolmurod697@gmail.com)

Orcid: 0009-0008-8829-8353

Annotatsiya. Ushbu maqolada islom tasavvufining kelib chiqishi, unda paydo bo‘lgan nazariyalar, xususan, “tajalliy” nazariyasi rivojlanish bosqichlari, ushbu nazariyaning manbasi va unga olimlar tomonidan berilgan ta’riflar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, tajalliy, wahdatul-wujud, mushohada, Zot, sifat, Hakim Termiziy, Tustariy, Qushayriy, Ibn Arabiy, Najmuddin Komilov, Ja’far Xolmo‘minov.

Annotation. This article discusses the origins of Islamic Sufism, the theories that emerged in it, in particular, the stages of development of the theory of «tajalli», the source of this theory and the definitions given to it by scholars.

Key words: Sufism, tajalliy, wahdatul-wujud, observation, Zot, sifaat, Hakim Termizi, Tustari, Qushayri, Ibn Arabi, Najmuddin Kamilov, Ja’far Kholmuminov.

Аннотация. В статье рассматриваются истоки исламского суфизма, теории, возникшие в его рамках, в частности, этапы развития теории «таджалли», источник этой теории и определения, данные ей учеными.

Ключевые слова: суфизм, таджалли, вахдатул-вуджуд, наблюдение, Зат, атрибут, Хаким Термизи, Тустари, Кушайри, Ибн Араби, Наджмиддин Камилов, Джрафар Холмуминов.

KIRISH. (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Islom tasavvufining kelib chiqishi Muhammad payg‘ambarga borib taqaladi. Naqshbandiya tariqati silsilasi Abu Bakr Siddiq va Ali ibn Abu Tolib orqali Muhammad payg‘ambarga bog‘lanishi bunga dalildir.[5] Muhammad payg‘ambar hayotlik zamonida Madina masjidida toat-ibodat bilan mashg‘ul bo‘lgan “suffa ahli” ham tasavvuf atamasi paydo bo‘lishiga sabab qilib ko‘rsatiladi. [6] Ular faqir va g‘arib jamoa bo‘lib, butun umrini ibodat va ilohiy ishqqa bag‘ishlagan, hamda oila qurish va kasbu hunar bilan

shug‘ullanishga vaqt ajratmas edilar Qalbini va botinini isloh qilishga e’tibor qaratgan bu toifa keyinchalik “so‘fiylar” deb atala boshladi.

So‘fiylar mashg‘ul bo‘ladigan zikr va amallarni bajarish tasavvuf deb nomlandi. Tasavvuf yo‘nalishi shakllana borishi mobaynida bu fanning o‘ziga xos terminologiyasi ham paydo bo‘ldi. “Faqr”, “fano”, “uns”, “muhabbat”, “rizo”, “sabr”, “qanoat”, “tavakkul”, “mushohada”, “muroqaba”, “tavba”, “inobat” kabi so‘zlar tasavvufning o‘ziga xos terminlaridir. Shular jumlasidan “tajalliy”

tushunchasi ham tasavvufdagi muhim mavzulardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). “Tajalliy” - arabcha «تَجْلِي» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “aniq bo‘lmoq”, “topilmoq”, “ochilmoq”, “o‘zini to‘la namoyon qilmoq” ma’nolarida keladi.[2] Xudoga nisbatan ishlatalgan “Tajalliy” tushunchasi kelib chiqishi Qur’onning A’rof surasi 143 oyatidan kelib chiqqan. Ushbu oyatda: ﴿فَلَمَّا تَجَأَ رَبُّ الْجَلَلِ جَعَلَهُ دَكَّا﴾ 7:143. Bu oyatni tarjimasi Tafsiri hilolda: “Robbi toqqa tajalliy qilganida, uni tililgan holga keltirdi”, shaklida keltirilgan. A. Inoyatov va G’. Zikrillayev tarjimasida: “Yaratgan zot jamolini ko‘rsatgan edi, tog‘ parchalanib ketdi”,[1] shaklida berilgan.

Ya’ni, Alloholni toqqa qilgan tajalliyiga ulkan tog‘ bardosh bera olmay tililib ketdi. Muso payg‘ambar Alloholni jamolini ko‘rsatishni so‘raganda, Alloh foniyo ko‘z bilan O‘zini ko‘rish imkonsizligini isbotlash maqsadida toqqa tajalliy qildi. Tog‘ tililib ketgach, Muso payg‘ambar ahidian qaytdi. Lekin so‘fiylar qalb ko‘zi bilan Alloholni mushohada qiladilar va bu mushohada ta’sir jihatdan ko‘z bilan ko‘rgandan zarracha kam bo‘lmasligi kerak. Agar kimda qalb mushohadasi ko‘z mushohadasi (ko‘rishi)dan kam ta’sirga ega bo‘lsa, u komillikka yeta olmagan bo‘ladi.

“Tajalliy” tushunchasining asosi Qur’onda mayjud va bu tushuncha keyinchalik rivojlantirilgan. Raboh ibn Amr birinchi bu mavzuni ko‘targan bo‘lsa, Hakim Termiziyy va Sahl Tustariylar rivojlantirgan. Ibn Arabiy esa mukammal shaklga keltirgan.

Tasavvuf bobida dastlabki kitoblardan hisoblangan Abu Bakr Kalobodiyning «الترق لمذهب أهل التصوف» “at-taarruf limazhabi ahli at-tasavvuf” kitobida “tajalliy” masalasi Sahl Tustariy ta’limoti o‘laroq keltirilgan. Bu kitobga keyinroq Ali ibn Ismoil Qavnaviy sharh yozgan. Qavnaviy sharhida shunday keltiriladi:

“Sahl aytidi: “tajalliy uch xildir. 1. Zot tajalliyi bo‘lib, u mukoshafa (ochilish, ayon bo‘lish)dir. 2. Sifatlar tajalliyi bo‘lib, u nur makonidir. 3. Zotning hukmi tajalliyi bu – oxirat va undagi voqealardir.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Tajalliy – Alloholga yuzlanganlar qalbiga Haq nurining porlashidir. Tasavvuf olimlari

aytdilar: “tajalliy – g‘ayb nurlaridan qalblarga ochilgan sirlardir”.

Zot tajalliyining ma’nosи – bu mukoshafadir, ya’ni dunyoda qalbning ochilishidir. Buning misoli Abdulloh ibn Umarning ka’bani tavof qilishda: “biz u yerda Alloholni ko‘rgandek bo‘lar edik”, degani va Nabiy alayhissalomning: “Alloholni ko‘rib turgandek ibodat qil”, deganidir.

Zotning sifatlari tajalliyining ma’nosи, bu nur makonidir – bandaga Haqning qudrati tajalliy qilishidir. Banda undan boshqasidan qo‘rqmaydi, U bandaga kifoyadir va undan boshqasidan umid ham qilmaydi. Barcha sifatlar ham shundaydir. Bu ma’no Horisani xabarida kelgandir: “go‘yoki Robbimni arshini aniq ko‘rar edim”. Go‘yoki unga Robbisining xabari tajalliy qildi. Bu xabar xuddi ko‘rsatilgandek ta’sir qildi.

Agar sifatlar bandaga tajalliy qilsa (namoyon bo‘lsa) banda faqat shu tajalliy taqozo qilgan amallarni bajaradi. Agar unga Alloholni qudrati tajalliy qilsa, banda undan boshqasidan qo‘rqmaydi. Agar bandaga Allohnинг kifoyaligi tajalliy qilsa, undan boshqasidan umid qilmaydi. Barcha sifatlar shundaydir.

Horisaga Robbisining qiyomat haqidagi xabari tajalliy qildi va bu xabar u uchun aniq sodir bo‘lgandek bo‘ldi.

Zotning hukmi tajalliyi oxiratda bo‘ladi. Bir guruh jannatda va bir guruh do‘zaxdadir.[6]

Tustariy birinchi bo‘lib “tajalliy”ni uch qismga bo‘ldi va har uch qismni Alloholni zotiga bog‘ladi. Tajalliyi zot va tajalliyi sifat ruhiy kamolotga yetishganlar uchun shu dunyoda hosil bo‘ladi, ammo tajalliyi hukm az-zot oxiratda sodir bo‘ladi. O‘sha vaqtgacha bandalar ilohiy hukmdan xabarsiz bo‘ladilar. Hukm namoyon bo‘lgach, xabar topadilar. Ammo “haqqul yaqin” darajasiga yetganlar xabar berilgan hodisalarga iymonlari kuchli bo‘lgani uchun ko‘z bilan ko‘rganlarida ham iymonlari o‘zgarmaydi.

“Tajalliy” masalasiga Qushayriyning “risolat al-qushayriya” asarida ham tushuncha berilgan. Unda: “satrlanish bandaga basharligi sababidan bo‘ladi. U g‘oibdagи ko‘rinmas narsalarni mushohada qila olmaydi. Agar unda g‘aybiy nur zohir bo‘lsa, bu basharlik pardasini ketkazadi. “Tajalliy”ga –banda tarafidan bashariy hijoblarni ketkazish va qalb oynasini bashariy tabiat zanglaridan sayqallah orgali erishiladi. Haq esa o‘z holini bandaga kashf qiladi. “Tajalliy” – ism va

sifatlar pardalari ortidan Zotning zohir bo‘lishidir”, [7] deyilgan.

Qushayriyning fikricha, inson basharlik sifatidan chiqib ruhoniylar holatga o‘tsa, unga ilohiy “tajalliy” jilva qiladi. Modomiki, u basharlik sifatida qolar ekan, Zoti ilohiy jamoli tajalliyasi (namoyon bo‘lishi)dan mahrum bo‘ladi.

Vahdat ul-vujud falsafasidagi Vahdat olamining Kasrat olamida va aksincha, Kasrat olamining Vahdat olamida ko‘rinishi, ammo aslida, Kasrat o‘sha Vahdatning aynan o‘zi ekanligi, ko‘plik shaklida ko‘rinishi esa uning turlicha jilvalari va nusxalaridan o‘zga narsa emasligi haqidagi fikr ham Platonning fikrlariga o‘xshab ketadi. Uning ob‘yektiv idealizmi bo‘yicha, “olam ko‘p bo‘lishi mumkin emas, chunki yakkayu yagona “namuna” aql egasi bor, shuning uchun ushbu “namuna”ga taqlid qiluvchi faqat bir olam mavjuddir”. [4]

Ibn al-Arabiya va uning izdoshlari talqin etgan Vahdat ul-vujud falsafasi olamdagisi barcha mavjudotlar – moddiy va nomoddiy, jonli va jonsiz ashyolar birlashib, butun bir Mutlaq Vujudni tashkil etadi, degan fikrga asoslangan ta’limot emas. Aksincha, Vahdat ul-vujud ta’limoti butun Borliq yagona va haqiqiy mavjudlikdan iborat, bu yakka-yagona mavjudlik Alloh taolodir, degan fikrga asoslangan. Ya’ni, Haq taolo o‘z-o‘zini tanish uchun Borliqni yaratdi. Borliq go‘yo ko‘zgu bo‘lib, Haq jamoli, ilmu hikmati unda aks etadi, jilolanadi. Shundan ushbu ta’limotning muhim qismi bo‘lgan tajalliy g‘oyasi ham kelib chiqadi [3].

Ja’far Xolmo‘minov tajalliy asosini tashkil qilgan nurni bir xil, o‘zgaruvchan emas, deb ta’riflagan. Agar biz nurni o‘zgaruvchan deydigan bo‘lsak, bu Haqni o‘zgaruvchan deyishga olib keladi. Bunda esa maxluq bilan Xoliq (Yaratuvchi)ning sifatlari bir xil bo‘lib qoladi. Bu esa imkonsizdir. Nur tajalliyisidan ta’sirlanganlarning turlicha bo‘lishi esa quyosh nurini qabul qilgan shishalarga qiyos qilingan. Haq tajalliyini qabul qilgan barcha narsalar, xususan inson ham nurdan turlicha aks tarqatishi qobiliyat va sharoitga bog‘liq ekan.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Dastlab mutasavvif olimlar “tajalliy” nazariyasiga sodda yondashib, qisqacha ta’riflarni keltirganchalar. Tustariy faqat ilohiy tajalliy haqida gapirib, uni uch qismiga bo‘linishini, komil insonlar buni qalb ko‘zi bilan mushohada qilishlarini aytib o‘tgan.

Tustariyning shogirdi Mansur Halloj ham tajalliy nazariyasini olg‘a surgan. Muhyiddin Ibn Arabiy esa bu ilohiy tajalliyini borliq va inson o‘rtasidagi munosabatdan kelib chiqib ta’riflagan. “Vahdatul vujud” nazariyasi tasavvuf olamida katta yangilik bo‘ldi. Ibn Arabiy tajalliyini ta’riflab, Yaratuvchi va mavjudotlar o‘rtasidagi aloqalar va ularning qanday birlashishini tushuntirib bergan. Tustariy ta’limotida faqat ilohiy tajalliyda to‘xtalgan bo‘lsa, Ibn Arabiyda tajalliyini mavjudotlarda aks etishi bayon qilib berilgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Umuman olganda ilm-fanning barcha tarmoqlari qatori tasavvuf ilmi ham vaqt o‘tishi bilan rivojlanib bordi. Xususan, tajalliy masalasi ham bir qancha bosqichlardan o‘tib mukammal nazariyaga aylandi.

**ADABIYOTLAR RO‘YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)**

1. Inoyatov A., Zikrillayev G‘. Qur’oni karim oyatlari mazmun-ma’nosining o‘zbekcha izohli tarjimasi – Toshkent: Hilol-nashr, 2022. – B. 167.
2. An-naim ul-kabir. Arabcha-o‘zbekcha lug‘at. – Toshkent: Muhamarrir nashriyoti, 2021. – B. 109.
3. Xolmo‘minov J. Shayx Muhyiddin Ibn al-Arabi – Islom teologiyasi va teosofiyasi yirik namoyandasasi. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies Hosted online from ParisFrance. Date: 19th January, 2023 ISSN: 2835-3730. – P. 366-373.
4. Xolmo‘minov J. Vahdat ul-vujud va qadimgi yunon falsafasi. XXI asr: fan va ta’lim masalalari ilmiy elektron jurnalı. №3, 2021. – B. 4.
5. Najdat To‘sun. Oltin halqa –T.: Qamar-mediya, 2022. – 224 b.
6. ابو بكر محمد بن اسحاق كلامبادي. التعرف لمذهب اهل التصوف. طشقند، مطبعة ماوراءنهر م 1439هـ - ص 14
7. ابی بکر محمد بن اسحاق الكلبادی. التعرف لمذهب اهل التصوف. طشقند، ماوراءنهر. 1439-م 2018. ص 88
8. زکریا بن محمد الانصاری. نتائج الافکار القدسیة فی بیان معانی شرح الرسالۃ القشیریة. بیروت لبنان، دار الكتب العلمیة. 2007م. 2 ج، ص 117